

OLÁH SÁNDOR

A SZÉKELYFÖLDI AGRÁRTERMELÉS TÁRSADALMI FELTÉTELEI 1989 UTÁN

Ebben az írásban a posztszocialista korszak székelyföldi agrártermelésének társadalmi feltételeit tárgyaljuk. Az alábbiakban a mezőgazdasági termelés társadalmi viszonyain a termelőmunka folyamatában érvényesülő makro- és mikrotársadalmi tényezők összességét értjük, a termelői hitelnyújtás feltételeitől a piaci árakig, a rokonsági, szomszédsági kapcsolatok gazdasági vonatkozásaitól az egyéni termelői gyakorlatokban megfigyelhető stratégiák, célok, eszközök és a használt szaktudás sokféle változataiig. Empirikus tapasztalat, hogy a legkisebb faluban is finom distinkciók, vagy nyilvánvaló eltérések fedezhetők fel az egyes családok termelőmunkájában érvényesülő gazdasági beállítottságok, mentalitások között, ha például a termelés jövedelmezőségét, a munka hatékonyságát szervező racionalitásokat vizsgáljuk. A székelyföldi falusi gazdálkodás mai sokszínű valóságáról a jelen keretek között csak szükségszerűen leegyszerűsített absztrakciókban számolhatunk be. Figyelmünket a gazdasági tevékenységek társadalmi feltételeire fordítva a lokális termelési szektorokban észlelhető makrotársadalmi és mikroszintű tényezőkről beszélünk. A romániai gazdasági átalakulás folyamatában a falusi világot folyamatos kihívások érik, minden látszat ellenére az agrárvidék nem változatlan újratermelési rendszer, a falu nem zárt társadalmi totalitás. Kezdetből hangsúlyozzuk a mikro-és makroviszonyok folyamat jellegét. Ez a megközelítési szempont szükségessé teszi a történeti előzmények rövid áttekintését is, különösen ha tereptapasztalataink birtokában nem lehet eléggé hangsúlyozni a bourdieu-i gondolat érvényességét, miszerint „a csoportokat alkotó egyének beállítottságai tartósak, s még kialakulásuk gazdasági és társadalmi körülményeit is képesek túlélni” (Bourdieu 1978:240).

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

A 20. század első felének romániai magyar falusi gazdálkodásáról született néhány munkából (szociográfiák, történeti, szociológiai értekezések, elemzések Böződi György, Venczel József, Egyed Ákos és mások tollából) egyértelműen kiolvasható, hogy az agrártermelésen – különösen a Székelyföldön – általános üzemforma volt az önfenntartó családi kisgazdaság és ennek környezeti erőforrásokhoz alkalmazkodó, biztonságra törekvő, szükségletközpontú „mindent termelő” stratégiája. A tőkés termelési viszonyokat és gazdálkodási formákat a szóban forgó térségben ez időben a kamatra hiteleket kínáló bankok, a közerdőket felvásárló és olcsó munkabérrrel kitermeltető tőkés vállalkozók, a vasút, a bővülő áru piac, a pénzpiaci mechanizmusok lassú térhódítása jelentette.

A vasutak, főbb közlekedési útvonalak mentén lévő kistáják, a városok, vagy a nagyobb földbirtokok közelében lévő falusi települések társadalmát korábban és mélyebben érintette a „kapitalizmus szelleme”, a piacelvű termelési gyakorlatok kezdeményeinek meggyökeresedése (és ezzel párhuzamosan széles társadalmi rétegek proletarizálódása), mint az elzártabb vidékek, félreeső kistrégiók településeinek társadalmát. Ez az időben eltérő hatás a termelési feltételek máig ható differenciálódását eredményezte, a gazdasági stratégiák és beállítottságok mikroregionális különbségeiben nyilvánult meg, annak mértékében, hogy a földet és a munkaerőt mennyiben sikerült piacképes termelési tényezővé alakítani, vagy a gazdálkodás megmaradt kizárólag az önreprodukció kereteiben. A falusi gazdaságok tízezrei felhalmozásra is képesek voltak, de az értéktöbblet akkumulációja nem vezetett jelentékeny gazdasági növekedéshez.

A megtermelt javakból, készletekből a felesleget tartalékolásra, presztízszorientált befektetésekre használták, nem a bővített újratermelést és a fokozottabb piaci részvételt lehetővé tevő termelési feltételek biztosítására fordították. Ahogy a vonatkozó szakirodalomból ismert, a tradicionális falusi gazdálkodásban a szerzés, az értéktöbblet megtermelésének motivációi és a felhasználás mintái mélyen társadalmiak: a jövedelem nagy hányada a státusz-megerősítést és pozícióőrzést, a társadalmi kapcsolatok karbantartását, (ünneplés, a ceremoniális alap biztosítása) szolgálta.

Erdélyben a kései feudalizációs folyamat és a gyenge kapitalizálódás nem számolta fel a hagyományos szabadparaszti falvakra jellemző önfenntartó gazdálkodási módot, az ezt éltető mentalitást, szokásrendszert. Az agrártechnikában, eszközkészletben, szakismeretben lassú változások megfigyelhetők, de a kollektivizálásig érintetlen maradt a föld birtoklásának, használatának, öröklésének szokásrendje, az adás-vétel évszázados formái. Üzemmeretét tekintve uralkodó típus volt a középparaszti mintára szervezett, szántóföldi növénytermesztést és állattenyésztést folytató vegyes gazdaság. Ezek a kisgazdaságok saját önállóságuk ethoszából következően őrizték függetlenségüket és más akadályozó társadalmi tényezők mellett a piaci függőség kiküszöböléséért sem álltak rá a szakosodott termelésre. „Valamit persze ez a típus is juttat a piacnak, hiszen a pénzre szüksége van. Valószínű, hogy összességében e szegényes gazdaságokból is tetemes mennyiségű áru főleg baromfi, tojás, disznóhús – kerül ki, de igazi árutermelés nem folyik, illetve nem ez adja a gazdaságok jellegét. A technika és termelési-tenyésztési eljárás: hagyományos paraszti kézimunka” (Márkus 1991:249).

Összefoglalásként leszögezhető, hogy közvetlenül a kollektivizálást megelőző időszak székelyföldi gazdálkodására maradéktalanul érvényesek Márkus István megállapításai a magyar alföld falusi gazdálkodásának múlt századi (!) üzemformáiról, amelyek sok vidéken megmaradtak abban az

állapotban, amelyre a történelmi előzményekből következően spontánul elvergődtek: „A nadrágszíjparcellák rendszere, a tagosítatlan határok eszméletlen eldaraboltsága; a két és háromnyomásos gazdálkodás sok helyütt a XX. századig élő maradványai. A már készen álló, aránylag könnyen és olcsón átvehető új európai mezőgazdasági technikák és eljárások csigalassú és egyenetlen terjedése.” (Márkus i.m.:341)

A történelmi, néprajzi irodalom a Székelyföld vonatkozásában számos (idealizált) adalékkal szolgál a családi gazdálkodásnak keretet jelentő lokális társadalmi szabályozásokról. A hosszú ideig fennmaradó nyomásrendszer a szántóföldi termelésben, a természetes erőforrások (legelők, erdők, vízenergia) közösségi szabályozása, hozzájárultak olyan gazdasági rendszabályok megalkotásához és tartós fennmaradásához, amelyek jelentős mértékben konzerválták a gazdálkodó közösségek struktúráját, az individualizáció és az egyéni feltörekvés gátjai voltak. A helyi társadalmak belső szabályozottságukkal, a hagyományostól eltérő cselekvések szankcionálásával, intézményes kényszert gyakorló közösségekként működtek. Ezt a kényszert azonban a falusi családok, mint egyetlen lehetséges alternatívát élték meg. A tulajdonlás, termelés, jövedelemelosztás, fogyasztás közösségi szabályozása a differenciálódás és vagyoni polarizáció ellenében hatott. Röviden ezek voltak az agrártermelés mikrotársadalmi feltételei, amikor a negyvenes évek végén elkezdődött a mezőgazdaság szocialista átalakítása.

A NAGYÜZEMI GAZDÁLKODÁS TÁRSADALMI KÖVETKEZMÉNYEI

A szocialista korszak gazdasági elemzői szerint Romániában a termelőszövetkezeteket csak a korábbi falusi társadalmi és gazdasági szervezet széttörése nyomán lehetett létrehozni (Hunya 1990:92). A politikai eszközökkel végrehajtott agrárátalakítás (és az ezzel párhuzamosan propagált extenzív iparosítási program) főbb társadalmi következményei a következők voltak:

- radikálisan megváltozott a legfontosabb termelőeszköz, a föld társadalmon belüli eloszlása, gyökeresen átalakultak a tulajdonjogok, felszámolták a tulajdonos gazdálkodók kategóriáját;
- a hatalom a tulajdonjogokkal együtt a termelőmunkában a döntési hatásköröket is kisajátította;
- elkezdődött a falusi munkaerő városra vándorlása, a falusi térségek demográfiai viszonyainak kedvezőtlen alakulása;
- a hatvanas évek közepétől a vidéki iparosítás a kétlaki életmód térhódításával járt;
- a fejlesztési erőforrások elosztásában diszkriminatív gazdaságpolitika érvényesült a mezőgazdaság és általában a falusi térségek hátrányára.

A szocialista román gazdaságpolitikában a mezőgazdaságot az iparosítás forrásának tekintették. Az átrendezett tulajdonviszonyokat a kollektív-

zálás lezárása után is ideológiai rangsorba helyezték, főleg az állami szektorba ruháztak be, a tsz-eket elhanyagolták, a magántermelést korlátozták (Hunya 1990:92). A szocializmus évtizedeiben a mezőgazdaságban végig fennmaradt a nagyüzemi termelés kizárólagos ideológiai és anyagi támogatása. Ez azt jelentette, hogy más szerencsésebb történelmű volt szocialista országokkal ellentétben, Romániában nem jöhetett létre a második gazdaság az agrárágazatban. A merev, tervmutatókban számoló gazdaságirányítás csak nagyon szűk teret engedett a családok autonóm gazdasági törekvéseinek, az önálló kezdeményezéseknek. Ilyen makrogazdasági feltételek között nem bontakozhatott ki intenzív ártermelői tevékenység, a kezdetben 0,3 ha-ra, majd 0,15 ha-ra zsugorított háztáji parcellákon erre nem is volt lehetőség. Ugyanígy nem jöhettek létre a földjeiktől megfosztott háztartások és a nagyüzemi termelőszervezetek közötti kooperációs, integrációs szervezeti formák. A nagyüzemi gazdálkodás kivételezett állami támogatásával párhuzamosan, különféle terményadók formájában elvonták a szűk körű – főleg hegyvidéki – magántermelés keretei közötti terménytöbbletet (különösen a nyolcvanas évek második felében jelentett súlyos terhet a családi gazdaságoknak a kötelező terményszerződésekkel maximált áron fizetett szántóföldi termények, állati termékek leadása). Ezek az elvonások világosan tükrözték, hogy melyik a kedvezményezett termelési mód és gazdálkodási szervezet.

A bérmunkás státusba kényszerített falusi népesség helyzetének máig ható mentális következményei vannak. Megszűnt a rendelkezés a saját munkaerővel, a munka eredményével, „a korábban áttekinthető és közvetlen érdekelttség helyébe közvetítő érdekelttségi mechanizmusok léptek, amelyek jobb vagy rosszabb működése az egész mezőgazdasági termelés eredményét nagymértékben befolyásolta. Amíg az egyéni gazda nemcsak fogyasztói, de termelői mentalitással is rendelkezett, beruházott, tartalékol, ápolta földjét, állatait, ültetvényeit, amit sokszor magánál is előbbre valóként kezelte, a tsz-tagot már tipikus bérmunkás mentalitás jellemzi, megfelelő ösztönző és szankcionáló mechanizmusok hiányában munkáját elhanyagolja... gondoskodása visszaszorul a háztájiba (Hunya 1990:112-113). Miközben a rendszer gazdaságilag csaknem teljesen aláásta és megsemmisítette az önálló gazdálkodást, paradox módon ezzel párhuzamosan a falusi társadalomban mentális síkon rendkívüli módon megerősítette a családi kisgazdaság „szimbolikus értékét”, mint a második, rejtett gazdaság központi alapegységét, az önálló létforma idealizált szigetét (Mihailescu 1996:4). Ennek a társadalom-lélektani folyamatnak egyik következményeként értelmezhetők az államszocialista rendszer összeomlása után megfigyelt viselkedésmódok – a legszélesebb értelemben vett agrárkérdésben – mind „fent” a politikai intézményekben mind „lent” a falusi termelők körében. „Fent” legpregnansabban a mezőgazdasági tulajdonviszonyok átalakításának jogi kereteként megalko-

tott földtörvény szellemében, „lent” pedig a magántermelésre visszatérő falusiak kezdeti eufóriájában, az újra életre kelt kistermelői gazdasági gyakorlatokban volt tapasztalható az individuális gazdálkodás utáni nosztalgia. Ma már jól látható, hogy a társadalom mindkét szférájában a gazdasági hatékonyság, a termelékenység szempontjaitól idegen motivációk működtek. Az évtized román agrárgazdaságának átalakulását kutató közgazdászok, szociológusok, antropológusok egyetértenek abban, hogy a földtörvény kidolgozói eltekintettek a mezőgazdasági népesség aktuális társadalmi, demográfiai, gazdasági adottságaitól, ideológiai szempontok alapján (politikai érdekből) – egy már csak töredékesen létező társadalmi osztálynak szánt jóvátételként és nem a hatékony gazdálkodás jogi kereteként – alkották meg.

A falu társadalmát differenciálatlan, egységes szociális alakzatként tételező törvény eltekintett a szóban forgó társadalmi mikrokozmosz kis csoportjainak eltérő érdekviszonyaitól, különböző szocio-ökonómiai, kulturális és regionális sajátosságaitól.

A földtörvény tulajdonba helyezést jelentett, számtalan bonyodalmat hozott magával. A tulajdonba helyezést azonban nem követte más termelőeszközök gyors privatizációja, az állam tulajdonosi jogokat és nem termelőeszközöket osztott, majd a tulajdonosokat magukra hagyta. A román belpolitikában csaknem teljesen hiányzik a következetes, konvergens agrárpolitika (a földtörvény módosítása 1997 nyarán is aktuál-politikai kérdés, a kormány új támogatási rendszerbevezetésével kísérletezik). Ilyen körülmények között a tulajdonjogokkal felruházott agrárnépesség saját egyéni vagy csoportos termelési modellekkel kísérletezik (Mihailescu 1996: 4).

A továbbiakban a székelyföldi agrártermelés társadalmi feltételeit részletezzük, a jogi intézményi keretek, kistáji adottságok, családi, egyéni szintű gazdasági válaszok, viselkedésmódok, stratégiák értelmezésével.

ÜZEMFORMÁK

A romániai szocialista mezőgazdaság összeomlása utáni korszak agrárgazdaságában országosan uralkodó üzemforma a kisparaszti magángazdaság (99,2%), a megművelt területek 78,5%-a van magántulajdonban, de ennek csak 38%-át dolgozzák meg a kisparaszti gazdaságok (Vincze 1995:138). A Székelyföldön a szántóterületek 10-15%-át közösségi gazdálkodási szervezetek kereteiben a többit magántermelő kisparaszti gazdaságokban művelik. A családi kisgazdaság tehát a tömbmagyar vidéken is egyértelműen uralkodó üzemforma. A közösségi gazdálkodási formák önkéntes termelői társulások: jogi személyiségű társulások, családi vállalkozások, agrárágazattal rendelkező kft-k. A kétféle üzemforma között azonban nem húzható éles határvonal. Számos példát ismerünk arra, hogy a családok jobb minőségű földjeiket maguk művelik meg, a birtokuk többi részét a helyi „társas” gazdaságban műveltetik – ha van ilyen. Ezekről a székelyföldi

gazdálkodási szervezetekről elsősorban gazdaságossági, termelékenységi szempontokat előtérbe helyező leírások, elemzések születtek agrárszakemberek részéről (Tóth 1995; Vincze 1995). De foglalkoznak az említett munkák a gazdálkodás makrotársadalmi feltételeivel jogi szervezeti jellegzetességeivel is.

MAKROKÖRNYEZETI JELLEGZETESSÉGEK

A sürgető gazdasági átalakulás követelményeivel számot vető agrár szakemberek, közgazdászok mindkét üzemforma esetében a hiányok, gazdasági és társadalmi deficitek sorozatáról beszélnek. A jelentékenyebbek: a tisztázatlan földtulajdonviszonyok, a szervezet rendszer válsága – ami a termeltető, értékesítő integrációs rendszerek, információellátás, piackutatás, biztosítórendszerek hiányát jelenti – a termelés jövedelmezőségéhez képest drága üzemanyag és gépi munka, az elavult termelési szakismeretek.

A magántermelő kisgazdaságok esetében különösen súlyosnak tartják a munkaerő és tőkehiányt, az elavult termelési technológiát, a piaci szakosodásra utaló termékszerkezeti változtatások helyett a kisgazdaságok „mindent” termelő stratégiáját, a hatékony szántóföldi gazdálkodást lehetetlenné tevő, irracionálisan elaprózódott földbirtokszerkezetet. Ilyen feltételek között az agrár közgazdász úgy látja, hogy Romániában a magas képzettségű, vállalkozó típusú földműves társadalom kialakítása több emberöltőt is igényelhet (Vincze 1994:70).

A Székelyföld kistérségeire a szocialista gazdaságirányítás bukása utáni időszakban a gazdasági súlytalanodás, a periferizálódás jellemző. A hatvanas évek második felétől ide telepített ipar súlyos válsága az utóbbi években a foglalkoztatottság jelentős csökkenését jelentette az állami szférában. Az állami szektorban dolgozó falusiak végsőkig kitartanak rosszul fizetett munkahelyeiken és a korábbi évtizedekben kialakított kétlaki életforma továbbvitelével kísérleteznek. Ezek a családok mezőgazdasági termelést saját földbirtokon csak részidős művelésben végezhetnek. Egészében a mai székelyföldi falusi létfenntartási formákról a külső szemlélő megállapítja, hogy az itt élők – akárcsak más hasonlóan hátrányos gazdasági helyzetű térségekben – a „bérmunkás lét és a mezőgazdasági önellátás és kistermelés fél-proletár állapot kombinációját kénytelenek folytatni” (Laki 1997:40).

EGY GAZDÁLKODÁSI GYAKORLAT SZIMBOLIKUS URALMA

Ha a falusi gazdasági gyakorlatok mai változatait nézzük, a székelyföldi az agrártermelésben egyértelmű az önfenntartást, az életkörülmények egyszerű újratermelésének újratermelését középpontba állító családi gazdaságok túlsúlya.

A családi kisgazdaságokban ma érvényesülő gyakorlatok jellegzetességei röviden a következők: a család fogyasztási szükséglete szerint alakított

termékszerkezet, a hiányzó, vagy gyenge, alárendelt szerepű piaci részvétel, alacsony technikai szint, a nagyarányú élőmunka, a saját munkaerő csaknem kizárólagos használata, illetve a külső munkakapcsolatok nem tisztán gazdasági, hanem társadalmi érdek szerinti alakítása. Ha a racionális gazdasági számítás szempontjai szerint vizsgáljuk a mai székelyföldi individuális gazdálkodást, ebből a perspektívából érthetetlen, megmagyarázhatatlan jelenségekkel találkozunk. A korszerű termelési technológiák szempontjából anakronisztikus, költségtöbbletet okozó földbirtokszerkezet újraéledése mellett, a mezőgazdasági specializáció hiánya tapasztalható, továbbá a presztízszorientált befektetések elsődlegességének irracionális, a gazdasági növekedést célzó befektetésekkel szemben. A mentalitások szintjén az újításokkal, a vállalkozásokkal és a felhalmozással szembeni ellenérzések tapasztalhatók (ez a beállítódás a társadalmi differenciálódást utasítja el) a családok személyközi kapcsolataiban gyakoriak a nemzedékek közötti feszültségek.

A székelyföldi agrártermelés magánszektorában a „gazdálkodás a szokások és a hagyomány által megszentelt rendszer” (Hobsbawm 1988:156). Ebben a rendszerben a termelő aki egyben fogyasztó is munkája eredményére nem a megtett erőfeszítés vagy a ráfordított idő terminusaiban számít, hanem tevékenysége végeztével abban a hitben nyugszik meg, hogy „a munkát megtettük, a többet Istenre bízunk”. A mai gazdálkodási gyakorlatban megújuló hagyományos beállítódások azt is bizonyítják, hogy mennyire sikertelen volt a szocialista modernizáció a tradicionális társadalmak meghaladásában, a korábbi kulturális minták (és ennek részeként a gazdasági gyakorlatok) átalakításában. Ez a gyakorlat nem nélküli saját önkörében az ésszerűséget, de ezt a racionalitást nem a profitra, a folytonos gazdasági növekedésre koncentráló gondolkodásmód jellemzi, hanem arra irányul, hogy megőrizze, illetve újra megszerezze azokat a javakat amelyek a lokális társadalmi térben a család pozíciójának szükséges komponensei. A hagyományos gondolkodásmód szerint a javak készletében szétválaszthatatlanul keverednek az anyagi és szimbolikus természetű elemek, amelyeknek az anyagi javak csupán a kapitalista homo oeconomicus szemében a legszembeesőbb mozzanatai (Bourdieu 1978:395). A hagyományos életvilágot az anyagi és szimbolikus javak egymásra átválthatósága jellemzi, de ezt a jellegzetességet a kizárólag gazdasági számítást ismerő gondolkodás nem képes felismerni, rejtve maradnak előtte a gazdasági tranzakciók szimbolikus aspektusai, ennél fogva a szimbolikus javakba történő gazdasági befektetéseket irracionálisokká fokozza le. Holott a mai székelyföldi önálló gazdálkodásnak is megvan a maga organikus racionalitása. A gazdasági cselekvések célja látszólag az egyszerű újratermelés, de a fennmaradást biztosító javakba szervesen beletartoznak a családi és az egyéni biológiai és társadalmi újratermeléshez szükséges javak is. A kérdésre, hogy a székelyföldi agrártermelésben három-négy évtizedes nagyüzemi gazdálkodás után

a korszerű technológiák, piacelvű termelési eljárások alkalmazása helyett miért újult fel a szakemberek szerint az elmaradott, korszerűtlen, önálló modell, csak az új gazdasági körülményeket figyelembe véve – létező termelőeszközök és erőforráskészletek racionális kihasználásának lehetőségével számolva – nem adható kielégítő magyarázat. Az értelmezésbe szükséges bevonni a gyakorlatban érvényesülő domináns kulturális minták szerepének elemzését is, hisz a gazdasági tevékenységekben folyamatosan tapasztalható, hogy „valójában cselekedetei zömét illetően, a gazdasági szereplő se nem ésszerűen számító lény, aki csak a racionálisan értékelt esélyeket veszi figyelembe, se nem automata, amelynek működését gépiesen határozzák meg a piac törvényei” (Bourdieu 1978:238). A székelyföldi individuális családi gazdálkodás mindennapi gyakorlatában a cselekvések, beállítódások, viselkedésmódok, tervek és kivitelezések szférájában, a gazdaságok közötti cseresorozatokban, tranzakciókban a gazdasági és társadalmi érdekek, motivációk keverednek. A családi gazdaságok, háztartások szintjén végzett elemzések egybecsengenek a hagyományos társadalmak viszonyait kutatók megállapításaival. Ebben az életvilágban a társadalmi intézmények (rokonság, szomszédság) erőteljesen befolyásolják és ellenőrzik a gazdasági viselkedést.

Végezetül felvethető, hogy a tradicionális gazdálkodás mintáinak újjáéledése vajon a falusi társadalom változási képtelenségét, vagy a létező fenyegető külső viszonyokra adott alkalmazkodó viselkedését jelenti-e? Úgy véljük, a gazdasági szereplőknek a mai helyzet – a magántermelés makrotársadalmi feltételei – sok szempontból ismerős gazdasági környezetet és viszonyrendszert jelent: azokra a történeti időkre emlékeztet, amikor a külső társadalmi aktor, a hatalom magára hagyta a falusi termelők társadalmát, különösebben nem avatkozott be a lokális kistársadalmak belső világába, főként nem a gazdasági szféra tevékenységeibe. A kollektivizálást megelőző évekből ismert kényszerhelyzetekkel összevetve (beszolgáltatások, kötelező terményszerződések) a falusi társadalom ma látszólag a relatív függetlenség állapotában létezik. A termelésben alkalmazható a régi tudás, és relevanciája van: az ember nem hal éhen, ha sokat dolgozik nem süllyed le, a család fennmarad. Fokozott önállósággal a háztartásban mérsékelhető a pénzhiány, önkiszákmányolással meg lehet tartani a viszonylagos gazdasági önállóságot, kiküszöbölhetők a labilis egyensúlyt fenyegető áru- és pénzviszonyok. Elmozdulás ezek irányába csak a közlekedési főútvonalak, vasutak, városok közelében lévő településeken tapasztalható, ahol több mikrokörzet, kistáj családi gazdaságai specializált kistermelést folytatnak (burgonya, hagyma, káposztatermelők). Ez a piacra termelés azonban nem a szakemberek sürgette piacorientáltság új keletű következménye, hanem az iparosítás előtti tradicionális gazdálkodás táji munkamegosztásának öröksége. A külső világ kényszereit a családi gazdaságok jövedelmeihez képest drága szolgáltatások, a gazdaság működtetéséhez szükséges árucikkek

(üzemanyag, kisgépek alkatrészei, vegyszerek) – a valós makrogazdasági viszonyokat világosan tükröző – magas árai jelentik. A termelők gazdasági függőségét egyértelműen jelzi a terményfelvásárlói árakat (tej és húsfelvásárlás) saját érdekeik szerint alakító akár magán, akár állami tőkéjű gazdasági szervezetekkel szembeni védtelenségük. Amelyekkel a termelők elégedetlenek, de ellenükben hatékony érdek-képviselői szerveződések még nem tudtak létrehozni. Nincsenek erős gazdaszervezetek a jó árak kiharcolására. Bár indokolt lenne a társadalmi összefogás a gazdaságilag bizonytalan világ ellen, az együttműködési, érdekegyeztetési készség és képesség hiányzik. Nem áll módunkban e jelenség okainak részletezése, csak utalhatunk a mai romániai falusi társadalom sajátosságára, arra, hogy az erőszakos szocialista modernizációs törekvésekkel szembeni „kemény, de sikeres, atomizált egyéni ellenállás hosszú évtizedei után nehéz megtanulni a nyílt, egyértelmű viselkedést, és másokban megbízva, másokkal együtt összhangban cselekedni” (Rév 1996:155).

ZÁRÓGONDOLATOK

Tereptapasztalataink alapján úgy látjuk, hogy minden látszat ellenére, a székelyföldi agrárvidék nem változatlan újratermelési rendszer, a falu nem hagyományokba merevedett, zárt társadalmi totalitás, hanem differenciált társadalmi alakzat, amelynek termelőtevékenysége az aktuális feltételrendszerben kulturálisan alakított. A gazdasági átalakulás kedvezőtlen körülményei közepette, a magántermelő családi gazdaság ma egyensúlykereső, védekező rendszerként működik: a külső kényszerekre adott válaszként önkizsákmányolással fokozza önellátását, minimalizálja kiadásait, így csökkenteni azokat a felületeket, ahol a külső világ megtámadhatja. A szocialista mezőgazdaság csődje után a falusi társadalom széles rétegeinek nem volt más választása, csak a hagyományos gazdálkodási mintákhoz nyúlhatott. Az új helyzetben aktivizálta elérhető erőforráskészleteit: a földet, termelőeszközeit és termelői tudását. A termelésben követett mindenoldalúság az adott szituációban élők szempontjából racionális stratégia. A család munkaereje, jövedelmei egy részét éppen a szociális kapcsolatok garantálta védelem biztosításáért, lokális társadalmi kapcsolathálózatának fenntartására fordítja. Pierre Bourdieu szavaival: „E társadalom, mely állandóan létében fenyegetett, melynek minden energiáját a külvilággal való törékeny egyensúly fenntartására kell fordítania, melyet a megmaradás gondja nyomaszt, inkább a megőrzést választja, hogy önmagát megőrizze, mintsem azt, hogy a világ átalakulása érdekében maga is átalakuljon (Bourdieu 1978:332-333). Ez nem azt jelenti, hogy a mai székelyföldi falusi életformán belül a családok szintjén a gazdálkodásban ne jelentkeznenek az alkalmazkodás, a korlátozott mértékű változtatások jelei a mindennapi életben, az örökölt életforma ésszerűbbé tételére, a strukturális hely megőrzésére, vagy előnyös megváltoztatására. Ezek a változtatási törekvések azonban csak lassan következnek

be, mert az érvényes tapasztalati tudás- és a szokásokban gyökerező gondolkodásmódban a minimális biztonság mindig fontosabb a kecsesgető de kockázatos nyereségnél, az életben maradás a család anyagi, társadalmi és kulturális fennmaradása mindenek fölött álló értékek:” a falusi tapasztalati tudás, a szokásjog, a hagyománytudat súlyosabban esik latba, mint a kívülről eredő elvont innovációs nyomás” (Kaschuba 1990:63). Ezért korlátozott hatásúak a különböző kommunikációs csatornákon áramló korszerű szakismeretek, ezért tapasztalható általános ellenszenv és a szimbolikus kirekesztés gesztusai, a helyi társadalmakban – a hallgatólagos közmegegyezéssel megállapított – normatív szint fölött teljesítő többet akarókkal, az elfogadottnál többet felhalmozókkal, a vállalkozókkal szemben.

IRODALOM

- Biró A. Zoltán – Gagy József– Oláh Sándor 1994*
Gazdálkodási gyakorlat a Székelyföldön. (A paraszti mentalitás működése a gazdálkodásban és korlátozó szerepe a piacgazdaságban). Antropológiai Műhely 1994/1. 7-40.
- Bourdieu, Pierre. 1978*
A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése. Gondolat, Budapest.
- Bözödi György 1985*
Székely bánja. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Egyed Ákos 1981*
Falú, város, civilizáció. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Hobsbawm, Eric J. 1988*
A forradalmak kora (1789-1848). Kossuth Könyvkiadó, második kiadás. Budapest.
- Hunya Gábor 1990*
Az élelmezési válság okai. In: Románia 1944-1990. ATLANTISZ. Medvetánc
- Kaschuba, Wolfgang 1991*
Az agrártársadalom útban a modernség felé: új kutatási távlatok. In: A német társadalomtörténet új útjai, szerk. Vári András. Budapest, Akadémiai Könyvkiadó.
- Laki László 1997*
A háztájizás tegnap és ma. In: Szociológiai Szemle. 1.sz.
- Márkus István 1991*
Az ismeretlen főszereplő. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest.
- Mihailescu, Vintila 1996*
Doua sate in tranzitie. Tipuri strategice dominante in lumea rurala. In: Revista de cercetari sociale. nr.3.
- Oláh Sándor 1994*
Gazdálkodásmód és életvitel. In: Korunk 6.sz. 55-60.

Rév István 1996

Az atomizáció előnyei. In: Replika. Társadalomtudományi folyóirat. 23-24 sz. 141-160.

Venczel József 1980

Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Venczel József 1988

Erdélyi föld – Erdélyi társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Vincze Mária 1994

Agrárátalakulások a román mezőgazdaságban. In: HITEL Erdélyi Szemle. 1.66-78.

Vincze Mária 1995

A családi gazdaság helye és szerepe a román agrárátalakulásban. In: Regio 1-2. 137-144.

Tóth Attila 1995

A közösségi gazdálkodás a Székelyföldön. In: Regio 1995. 1-2 sz. 145-154.